

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת בא, תשע"א
מספר 896המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מכות מצרים כתהליך חינוכי

בפרשיות "וארא" ו"בא" מספרת התורה על עשר המכות שהכה ה' את מצרים. פרשנים וחוקרים הציעו הצעות שונות לחלוקת המכות לקבוצות על פי קריטריונים שונים.¹ אחד מהם הוא על פי מי שהוציאן לפועל:

המוציא לפועל	המכה
ז: יט-כ; ח: ב, יג	דם, צפרדע וכינים
ח: כ; ט: ו	ערוב ודבר
ט: י	שחין
ט: כג; י: יג, כב	ברד, ארבה וחושך
יב: כט	מכת בכורות

על חלוקה זו יש לשאול מדוע אין מוציא לפועל אחד לכל המכות, ואם יש משמעות לסדר המכים.² כדי לענות על שאלות אלה יש לברר תחילה מהי מטרת המכות. התשובה הראשונה והמפורשת היא לאלץ את פרעה לשלח את ישראל (ז: ג-ד), אך נראה שמלבד מטרה זו היו למכות עוד שתי מטרות משניות המיועדות לדמויות אחרות: משה מזה, ולהבדיל – החרטומים מזה. ה' מבקש באמצעות המכות להעביר תהליך חינוכי הן את משה הן את החרטומים. תהליך זה הוא העומד ביסוד סדר המכים.

מהו התהליך החינוכי שמבקש ה' להעביר בו את משה? כזכור, ה' ביקש לשלוח את משה לפרעה, אך משה ניסה להתחמק מכך שלוש פעמים! (ד: יג; ו: יב, ל). תגובתו של ה' להתחמקות משה הייתה חלוקת הסמכות והאחריות בינו ובין אהרון – אהרון הוא שיתווך בין משה לפרעה בדיבור ובמעש (ד: יד; ז: א). לכאורה ה' מוותר למשה, ואכן, בשלוש המכות הראשונות – דם, צפרדע וכינים, אהרון הוא המוציא לפועל את הנחיות ה'. מכאן יכול היה משה להניח שהשליחות המשותפת עם אהרון היא המודל שיימשך גם להבא.

¹ החלוקה המפורסמת מכולן היא של ר' יהודה המובאת בהגדה של פסח: דצ"כ עד"ש באח"ב. על חלוקות אחרות למכות מצרים ראו ש"א ליונשטם, "מכות מצרים", אנציקלופדיה מקראית, ד, עמ' 958-959; עמוס חכם, פירוש דעת מקרא לספר שמות, ירושלים תשנ"א, עמ' קעב-קעה; שמריהו טלמון ויצחק אבישור, עולם התנ"ך – ספר שמות, תל אביב 2002, עמ' 58-61.

² המדרש בשמות רבה יב, ד (מהדורת שניאן, עמ' 248), מבקש להסביר חלוקה זו: "המכות האלו, ג' על ידי אהרן ושלוש על-ידי משה וג' על ידי הקב"ה ואחת על ידי כולן. דם, צפרדע, כנים – על ידי אהרן, לפי שהם בארץ. ברד, ארבה, חשך – על ידי משה, לפי שהם באויר, שכן שלט משה בשמים ובארץ. ערוב, דבר, מכת בכורות – על ידי הקב"ה, ושחין על ידי כולם". פילון האלכסנדרוני קדם לחז"ל בהצעת הסבר אחר לחלוקה הזו בחיבורו על חיי משה, א 97, מהדורת דניאל-נטף, עמ' 230.

במכת שחין מתרחשת תפנית מעניינת (ערוב ודָּכָר יידונו בהמשך דברינו). במכה זו צו ה' הוא למשה וגם לאהרון: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אַהֲרֹן קְחוּ לָכֶם מְלֵא תַפְנִיכֶם פִּיחַ כְּבָשָׂן" (ט:ח). אך המשך הפסוק תמוה: "וַיִּזְרְקוּ מֹשֶׁה הַשְּׂמִימָה לְעֵינֵי פְרָעֹה". מדוע ה' מבקש גם משה וגם מאהרון לקחת את הפיח בחופניהם, אך רק משה מצווה לזרוק? נראה שבמכה זו מבקש ה' להטיל את האחריות על משה; הפעם הוא שיוציא לפועל את המכה במקום אהרון. בשמעו את תחילת צו ה', משה חשב אולי שה' מבקש רק לצרפו לאהרון, וששניהם יחדיו יבצעו את המשימה. אבל אז מפתיעו ה' בצו, לפיו רק הוא יהיה זה שיזרוק את הפיח הַשְּׂמִימָה, ולא אהרון. מרגע זה ואילך עוברת האחריות הביצועית מאהרון למשה. ואכן, אהרון אינו מוזכר עוד בהקשר של המכות, ומשה הוא שמוציא לפועל את המכות ברד, ארבה וחושך. במכת שחין אילץ ה' את משה לקחת אחריות מלאה לשליחות, למרות התנגדותו הראשונית. מי שתפקידו להוציא את ישראל ממצרים ולהביאם לארץ כנען אינו יכול להתחמק מאחריות. עליו לעמוד מול הקשיים ולהתמודד עמם בכוחות עצמו. ואכן, בעקבות המכות הבין זאת משה.

כאמור, להבדיל ממשה, ביקש ה' להעביר בתהליך חינוכי גם את חרטומי מצרים. במפגש השני של משה ואהרון עם פרעה, אהרון הפך את מטהו לתנין, וגם החרטומים הצליחו לעשות זאת (ז:יא-יב). הצלחתם גרמה להם לחשוב שאהרון הוא מכשף, אולי אף ברמה גבוהה, שהרי מטה אהרון בלע את מטותיהם, אך עדיין מכשף. גם במכות דם וצפרדע הצליחו החרטומים להפוך את המים לדם (ז:כב) ולהעלות את הצפרדעים על מצרים (ח:ג), והצלחה זו קיבעה אצלם את המחשבה שמדובר רק בכשפים. המצב השתנה במכת כינים, והחרטומים לא הצליחו להוציא את הכינים (ח:יד). כישלון זה הבהיר להם שאין מדובר בכשפים, ולכן תגובתם הייתה "אֶצְבַּע אֶל-לֵהִים הִיא" (ח:טו). החרטומים הבינו שאהרון הוא שלוחו של ה', ואין מדובר במכשף.³ ואכן, בעקבות תובנה זו הגיעה מכת ערוב, ואחריה מכת דָּכָר, ואת שתיהן ה' הוא שהוציאן לפועל. כך התברר לחרטומים, ללא כל ספק, שאין מדובר במעשה כשפים אלא בכוחו של ה'. גם בתהליך חינוכי זה מכת שחין היא בעלת משמעות (הפעם עבור החרטומים), וכך מתואר: "וְלֹא יָכְלוּ הַחַרְטֻמִּים לְעֹמֵד לְפָנָי מֹשֶׁה מִפְּנֵי הַשְּׂחִין פִּי הָיָה הַשְּׂחִין פִּתְרֻטָּם וּבְכָל מְצָרִים" (ט:יא). זוהי המכה היחידה בה מתואר שהיא פגעה גם בחרטומים בנוסף על הפגיעה במצרים. בעקבות מכה זו החרטומים אינם מוזכרים עוד בהקשר של המכות, כפי שאהרון אינו נזכר עוד (בקשר למכות) לאחר מכת שחין. התהליך החינוכי שהעבירם ה' דומה לתהליך שעבר משה: תחילה ה' נותן הן למשה הן לחרטומים לחשוב שהדברים מתנהלים בדרך מסוימת, אך לאחר מכן מתבררת טעותם.

כעת לא נותר אלא להסביר מדוע ה' פועל ישירות במכות ערוב, דבר ובכורות דווקא. כאמור, מכת ערוב היא מכת המפנה, ובה פועל ה' במישרין על מנת להבהיר לחרטומים שאכן הוא שיזם את המכות. ועל מכות דָּכָר ובכורות נראה להציע שהן שונות מהאחרות מאחר שיש בהן נטילת נפש. מכת דבר נוטלת את חיי בהמות מצרים, ובמכת בכורות נוטל ה' את נפשות בכורי מצרים. את הפגיעה בנפש הבהמות ובנפשות בכורי מצרים נוטל ה' לעצמו ואינו משתף בזה את משה או את אהרון.⁴

לסיכום – סדר המוציאים לפועל של המכות מלמד על שתי מטרות נוספות שה' מבקש להשיג באמצעות מכות מצרים: [א] להכשיר את משה להתמודד עם קשיי ההנהגה ולקחת אחריות על תפקידו. [ב] ללמד את החרטומים שה' הוא הפועל נגד מצרים, ואין מדובר בכשפים של בני אנוש.

ד"ר גלעד ששון
המחלקה לתלמוד

³ על הפיכת המטה לתנין נאמר בשמות רבה ט, ז (עמ' 212), בשם חרטומי מצרים: "וישליכו איש מטהו ויהיו לתנינים" (שמ' ז:יב) – אמרו למשה: תבן אתה מכניס לעפרים? ועל הצלחת החרטומים במכת דם נאמר (שמ' יא, עמ' 218): "ויעשו כן חרטומי מצרים [בלטיהם] (שמ' ז:כב) – מלמד שהיו סבורים שהיו מעשה כשפים". על הצלחתם במכת צפרדע נאמר שם (י, ד עמ' 230): "ויעשו כן החרטומים [בלטיהם] (שמ' ח:ג) – שהיו סבורים שהיה מעשה שדים". את הבנת החרטומים במכת כינים שאין מדובר בכישוף מסביר הדרשן (שם ז עמ' 234): "ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע [א-להים הוא] (שמ' ח:טו) – כיון שראו החרטומים שלא יכלו להוציא את הכנים, מיד הכירו שהיו המעשים מעשה א-להים ולא מעשה שדים". עוד על המאבק בין אהרון לחרטומים בהקשר זה ראו יאיר זקוביץ, **על תפיסת הנס במקרא**, תל אביב תשמ"ז, עמ' 60-62.

⁴ נקודה משותפת נוספת למכות דָּכָר ובכורות היא שכל אחת מהן חותמת חמש מכות. דָּכָר חותמת את חמש המכות שהחל בהן אהרון, ומכת בכורות חותמת את חמש המכות שהחל בהן משה. על מכת ערוב קשה להבין מפשט הכתובים מה בדיוק התרחש בה. לפי הדעה הרווחת אך לא היחידה, מדובר בחיות שנוטלות חיים, וכך גם במכה זו יש נטילת נפש, על כן ה' הוא שמוציאה לפועל. גם במכת ברד מתו בני אדם ובהמות, אך מטרת המכה לא הייתה להמית, שהרי מי שנכנס לביתו ניצל.